

INDIVIDUAALSUSE TULISEST TÜHISTAMISEST KOPLI KULTUURIMAJA KIRIKUS

Oktoober, 2022

KARIN ALLIK, HEDI-LIIS TOOME

„Divide et impera“. Idee autor ja lavastaja: **Jarmo Reha**. Dramaturgid: **Aare Pilv** ja **Jarmo Reha**. Kunstnik: **Maarja Pabunen**. Helikunstnik: **Markus Robam**. Valgus- ja videokunstnik: **Aleksandr Mirson**. Videoperaator: **Sten-Johan Lill**. Graafiline disainer: **Allan Appelberg**. Etendavad: **Jarmo Reha, Aare Pilv ja Pääru Oja**. Ekspeditsiooni ja Kanuti Gildi SAALi esietendus 18. V 2022 Kopli Rahvamajas (Kopli 93) Tallinnas.

Selle aasta hiliskevadel jõudis Kopli kultuurimaja jahedas saalis publiku ette Jarmo Reha kolmas lavastus „Divide et impera“, mis oma loomult näis aga kõike muud kui jahe. Ühelt poolt mängiti laval, saalis ja videos elava tulega, teisalt iseloomustas ka Reha väljendusviisi etendajana teatav tulusus, kirglikkus. Ja mis veel, nagu hiljem selgus, ajas nii mõnigi lavalt kuuldud idee publiku keema.

Lavastust vaatama minnes ei olnud meil kummalgi plaani ega kohustust sellest kirjutada. Juhuslikult kohtudes arutasime aga nähtu üle pikalt ja põhjalikult, nii teineteisele kaasa kui ka vastu rääkides. Veidi hiljem panime selle kahekõnena kirja.

Karin Allik (K. A.): Ma lugesin Sirbist just Kaja Kannu kirjutatud arvustust ja sinna otsa veel lehte, mis kõigile publikuliikmetele pärast etendust kätte jagati. Kaja artikli peamine mõte seisnes minu meelest selles, et „Divide et impera“ räägib endale kogu aeg vastu — ja ma olen sellega suuresti nõus. Ja sealt lehekeselt leidsin omakorda lause „Või kes teab, poeedid räägivad tihti endale vastu“. Nüüd ma mõtlen, et äkki see vasturääkivus oligi kontseptuaalne.

Hedi-Liis Toome (H.-L. T.): Minu meelest oligi. Küll aga tundsin ma, et see kontseptuaalsus ja kohatine ironilisus ei jõua alati minuni. Võib-olla just seetõttu, et lavastuse jooksul tühistati pidevalt eelnevaid tegevusi. Lisaks oli lavastus väga tihe, eri tüüpi tekste, tegevusi ja tasandeid oli nii palju, et vaatajana ei suutnud ma piisavalt kiiresti kõigega kaasa minna. Olin veel eelmise mõtte juures kinni, kui juba pakuti mingit uut kihti.

K. A.: Nad on valinud endale ka väga laia teema. Kui püüda seda sõnastada, siis oleks kõige täpsem määratlus ehk indiviidsus. Aga selle indiviidsuse alla mahub

tuhandeid mõtteid, nii et selle lahkamine lavastuses on nagu võitlus tuuleveskitega — teema on nii suur ja inimene nii väike. Samas mulle meeldib see ambitsioon, mis Jarmo Rehal on.

H.-L. T.: Miks peaks üldse Jarmo Reha rääkima? Aga sellepärast, et minu meelest on ta üks väheseid etenduskunstnikke, kes kasutab sellisel määral oma lavastustes teksti. Üldiselt tegelevad eesti etenduskunstnikud ikkagi kehaga, aga Jarmo Rehale oli tekst oluline ka tema eelmises lavastuses „WhiteWash”. Teiseks tegeleb Jarmo Reha, siin siis koos Aare Pilvega, väga tähtsate, suurte temadega, mis samas on esitatud läbi väga isikliku prisma, ütleks isegi, et läbi isikliku ängi. Ka see ühendab lavastust „Divide et impera” lavastusega „WhiteWash”.

K. A.: Kindlasti. See äng on talle kuidagi väga omane. „Divide et impera” etenduselt lahkudes oli mu esimene mõte, et Jarmo Reha on ikka parim kehastus sellest klassikalisest kannatava kunstniku arhetüübist eesti teatrimaastikul. Lisaks on teda huvitav jälgida ka põhjusel, et ma ei saa aru, kas see, kes ta laval on, on see, kes ta on ka päriselus. Ta ei kehasta seal küll mingit fiktsionaalset tegelast, aga tema lavalise kohaloluga käib kaasas teatav hulljulgus, risk, oht. Ma ei olnud saalis istudes sada protsenti kindelgi, et ta mind sellest relvast maha ei lase, mis tal laval kaasas oli. Nii et see tugev kohalolu ja energia tasakaalustab suurt tekstimassiivi, mille ta lavale toob, ega lase tekstist ära väsida.

H.-L. T.: Jarmo Reha kohalolu on tõesti võimas. Ja vahel teadlikult provotseeriv. Aare Pilv mõjub laval Reha vastandina ja tasakaalustajana. Mängupaigas, Kopli kultuurimaja saalis luuakse selge paralleel kirikuga: „preester” Jarmo Reha peab meile kui teadmatutele vaatajatele emotsionaalset jutlust „tõest” (tekitades minul isiklikult vahepeal soovi põgeneda), aga talle vastandub teaduslikumal ja neutraalsemal toonil rääkiv Aare Pilv. Nende vastandust rõhutas ka see, et erinevalt Reha võimendati Pilve mikrofoniga ja tema lavapoolel asus laud, samas kui Reha poolel oli kõnepult või kantsel.

K. A.: Ka mina leian, et Aare Pilv tõi sisse loenguliku atmosfääri. Kui Reha saalis teed jagas ja Pilv seletas, kust pärineb eri keeltes sõna „tuli”, tekkis mul tahtmine tõsta käsi püsti ja küsida midagi lisaks. Selles atmosfääris tundus see tegelikult täiesti normaalne, aga ma ikkagi loobusin ja jäin ainult kuulama.

H.-L. T.: Kui tulla veel kord tagasi üldise ja individuaalse vahekorra juurde Reha lavastustes, siis tabasin ennast ka mõttelt, et ta on ainuke, kes tegeleb Eestis spetsiifiliste sooküsimustega mehe perspektiivist. Kui „WhiteWashi” keskmes oli

Ida-Euroopa valge mehe olukord, siis nüüd samastati „meie” vaatepunkt miskipärast just selgelt mehe vaatepunktiga: „kuis me juukseid kammime, habet trimmime”. Kas mina naisena saan üldse olla selle „koguduse” liige?

K. A.: Mul tekkis see võõristus pigem Pääru Oja esitatud lõpumonoloogis. Rääkides sina-vormis, kirjeldas ta argist olukorda: kuidas mina siis lähen pärast rasket tööpäeva poodi, tunglen inimeste vahel, vihkan seda vastikut valgust ja oksele ajavat ostumuusikat ega talu pikki järjekordi. „Aga sa ei saa seda viha välja elada naise peal, kes töötab kassas nagu orav rattas, kes on üle töötanud ja kelle töö tähendusetust ja mõttetust ei suuda keegi meist isegi ette kujutada,” ütles ta lõpuks. Siis ma mõtlesin küll: „Oot-oot, millest me nüüd räägime?” Ühest küljest on kogu see tekst tohutu kliše — ja seda võib-olla tahtlikult —, aga teisest küljest ajas mind ausalt närvi, et keegi peab kassapidaja tööd mõttetuks. Ja veelgi enam, eeldab, et ka mina nõustun sellega; eeldab, et saalis ongi justkui üht ja sama tüüpi inimesed, kes kõik näevad kassapidamise mõttetust ja kunsti mõttekust. Millest selline eeldus?

H.-L. T.: Kusjuures ka minul tekitas just nimelt see monoloog sinuga sarnaseid tundeid. Tegemist on Ameerika kirjaniku ja filosoofi David Foster Wallace’i kõnega aastast 2005. Äkki tundus mulle, et pärast koroonapandeemiat on maailm siiski muutunud ja et see peaaegu kakskümmend aastat vana tekst ei ole enam ilmtingimata relevantne. Tülpinult poejärjekorras seismine on muidugi jätkuvalt paljudele reaalsus, aga ma arvan, et need, kes selles olukorras eriti kannatavad, on hakanud toitu e-poest tellima. Või vähemalt kasutavad poes iseteeninduskassat. See on küll banaalne ja Wallace’i kõne ideed lihtsustav näide, aga ehk toob see mu mõtte paremini esile.

K. A.: Vaat seda ma ei teadnudki, et see on Wallace’i kõne, aga kui sa seda nüüd ütled, siis ma tunnen selle ameerikalikkuse seal sees ära. Ja ameerikalikkus on minu jaoks tihedalt seotud klišeelikkusega. Mulle tegelikult meeldis, kuidas nad neid klišeetid üksteise otsa ladusid. Aare Pilv ütles ka ühel hetkel: „Meie tükk koosnebki liialdustest.” Kõik need suured kujundid, mida nad eelkõige videos kasutavad, nagu raha põletamine või lipu põletamine, on ju tegelikult klišeed. Aga ometi need töötasid ja avaldasid mulle mõju, mis siis, et neis pole midagi originaalset. Mingi tõde neis ju ikkagi on; mingi kujund, võte või mõte ei saaks klišeeks kujuneda, kui piisavalt palju inimesi selles midagi tõelist ära ei tunneks ja seda kordama ei hakkaks.

H.-L. T.: Vormiliselt lavastus tõesti töötas. Kui eelnevalt tõin välja paralleeli kirikuga, siis ka Jarmo Reha mõned laulunumbrid sobitusid liturgiasse. Ka Pääru

Oja kehtestas ennast ekraani vahendusel peaaegu võrdselt kohalolijatega ja just tema kanda oli sinu välja toodud klišeelike kujundite, nagu raha ja lipu põletamine, visuaalne lahendamine. Minu meelest kõige tugevam stseen kogu lavastuses loodigi video vahendusel: ekraanile ilmub lähiplaanis Pääru Oja, kes hoiab käes tõrvikut. Seejärel asub kaamera liikuma hakkavat Oja jälitama. Ühel hetkel taipame üllatuslikult, et Oja jalutab üle Vabaduse väljaku, läbi EKRE tõrvikurongkäigu, ronib üles Harju mäele ja paneb seal põlema Eesti lipu. Viimast tegevust meile otseselt ei näidata, aga on ilmselge, et just see järgmisena juhtub. Geniaalne stseen, mis näitab ka, kui varakult lavastuse kontseptsiooniga tööle hakati — esietendus oli mais, aga rongkäik kuid varem, 24. veebruaril.

K. A.: Kusjuures mul on täpselt samamoodi märkmetes kirjas „geniaalne lipupõletamine“. Vormilise külje pealt peaks rääkima kindlasti ka muusikast, sest seda kasutatakse lavastuses päris palju. Ma tean, et mõni inimene, kellele lavastus ei meeldinud, käsitles neid muusikalisi vahepalu pigem kui Jarmo Reha *ego trip'i*, kus ta saab pikalt oma lauluoskust demonstreerida, aga minu jaoks oli seal midagi rohkemat. Tajusin, kui lihtne on muusikaga emotsiooni tekitada. Kantslist võib minu peale kaua karjuda, enne kui ma midagi päriselt tundma hakkam, aga õige muusikaga juhtub see peaaegu kohe. Seega käsitleksin ma muusikat siin kui lavastuse järjekordset katset avaldada publikule päriselt mõju.

H.-L. T.: Ma usun, et Jarmo Reha teab ise väga hästi, et tema lavastused tekitavad väga erinevaid, aga tugevaid tundeid. Neutraalseks jääda on võimatu, tuleb valida mingi vaatajapositsioon. Milliste teemadega see lavastus sinu meelest tegeles?

K. A.: Osalt oli see kindlasti protest indiviidsuse vastu, sest tekstist jäi ju kõlama, et põletame maha need piirid, mis „ähvardavad meid eraldada“, ja tuleme oma kestast välja. Samas on see minu silmis täiesti abstraktne üleskutse — kuidas ma neid piire ja seda kesta nüüd kaotama hakkam? Ma ei usu, et passi põletamisest siin tegelikult kasu oleks. Aga tõtt-öelda ei tahakski ma võtta sellest lavastusest kaasa teemasid, ideid ja sõnumeid, vaid pigem seisundeid, tundeid ja atmosfääre, mis päriselt meelde jäid. Seal oli pühalikkust, seal oli ohutunnet, seal oli paatost (ja mitte vähe!). Kusjuures paatos pärineski peamiselt nendest klišeedest, millest me enne rääkisime — ma ütleksin isegi, et üks selle lavastuse teema on klišeed.

H.-L. T.: Kui sa räägid oma kestast välja tulekust, siis seostaksin seda isegi lavastuse päris algusega, kui Jarmo ja Aare kõiki saali sisenejaid kättpidi tervitasid ja *Carpe diem!* soovisid. Kasuta oma aega kasulikult, eks ole, leia endas uut. Pean nõustuma, et tähenduse pakkumine ei olnudki selle lavastuse eesmärk. Aga teisalt tekitab

soovi mingeid tähendusi otsida seesama kirikus olemise olukord. On ju kirikus käimise üks eesmärk leida oma elule mõte. Ja minu meelest on Jarmo Rehas teatud NO99-likku näpuviibutamist, soovi öelda meile, mis elus ikkagi tähtis on. Ja kui see paatoslikkus ja näpuviibutamine oligi mõeldud irooniliselt, siis igatahes tekitas see minus kui vaatajas vahepeal trotsi.

K. A.: Kui Reha, Pilv ja Oja tõesti seda näppu viibutavad, siis tekib küsimus, milleks. Kas nad tõepoolest tahavad indiviidi tühistamise kaudu võidelda ühiskondliku lõhestumise vastu ja tuua inimesi kokku? Mina seda ei usu, vähemalt mitte selle lavastuse puhul. See võis küll poliitikat puudutada (kas või sealsamas lipupõletamise stseenis), aga mulle ei tundunud, et nad tahaksid päriselt tegelda ühiskonna või poliitikaga. Nad tahavad tegelda ikkagi indiviidiga, nende fookus on selles mõttes kõvasti kitsam kui ühiskond tervikuna. Indiviidi tasandil protestitakse indiviidi vastu.

H.-L. T.: Viimases peitubki selle lavastuse paradoks. Aare Pilve ühes monoloogis öeldakse, et kunagi võeti sõrmejälgi ainult kurjategijatelt nende eristamiseks ülejäänud ühiskonnast. Tänapäeval, kui isikutunnistuse saamiseks peame kõik sõrmejälgi andma, on neist saanud üks meie individuaalsuse tunnuseid. Kui põletame oma passi, kas loobume siis oma erisusest? Teatavat perifeersust ja teistest eraldumist rõhutab ka mängupaik Kopli tänava otsas. Kui trammiga etendusele sõitsin, olid selles peale minu veel vaid kaks veidi väsinud ja räsitud olemisega härrasmeest.

K. A.: Eks seda võib kontseptuaalsena käsitleda küll, aga võimalik, et osalt lavastus sündiski just seal, sest paljudes teatrisaalides pole enam võimalik elavat tuld hästi kasutada. Muide, kas sa tõmbasid tikku, kui Reha laval ütles, et tõmmake tuld?

H.-L. T.: Ei. Aga inimesed igatahes tõmbasid.

K. A.: Mina ka. Ta pidi seda lauset muidugi mitu korda kordama, enne kui inimesed kaasa tulid. See on hea näide sellest, kuidas piisaval kordamisel langeb repliigilt (või kujundilt või tegevuselt) n-ö teatriloor maha ja inimesed hakkavad seda otse, reaalsena vastu võtma.

H.-L. T.: Tegelikult vist mängitigi läbivalt selle fiktsionaalse ja reaalse piiriga. Kas või kiriku assotsiatsiooni puhul, mida, vähemalt minu nähtud etendusel, rõhutas veel ka publiku vähesus — pühapäevahommikuste jumalateenistuste ajal pidavat Eesti kirikud üsna tühjad ja külmad olema.

K. A.: Aga juhul kui see ruum kujutas endast kirikut, siis millise religiooni oma? Või millesse see lavastus uskus?

H.-L. T.: Vaat sellele küsimusele ma ei oska kohe vastata. Aga kirik kui kujund peaks ju iga kristlikus kultuuriruumis kasvanud inimese jaoks tööle hakkama. Ka tekstiraamatus on stseenide pealkirjad näiteks „Patukustutus“, „Patukahetsus“ ja „Püha“. Samas kasutati tekstis väljavõtet Karl Marxilt, kes ütleb: „Religiooni kriitika on juba eos kriitika selle pisarateoru suhtes, millele religioon annab pühapaiste.“

K. A.: Lõpumonoloogi põhjal ma ütleksin, et eks ta usub spirituaalsesse ja püüab vabaneda materiaalsest — nagu religioon ikka. Aga huvitav, et see lõpumonoloog aitab mul kogu lavastust määratleda. Viimasena kuuldu jääb muidugi ka paremini meelde, aga see tekst juba iseenesest kõlab nagu manifest. Samas, kui sa ütlesid, et see on kohandatud hoopis David Foster Wallace’i kõnest, lõin ma veidi kõhklema... Kellegi teise teksti ei tundu justkui loogiline oma lavastuse manifestina kasutada.

H.-L. T.: Lavastuse lõpuna võib ju tegelikult käsitleda ka seda paberit, mis ukstel lahkudes kaasa anti. Siis kujuneks lavastuse lõpuks lause: „Aga muidugi on ka olemas teistsugune vabadus, vabadus, millest ei räägita palju selles tahtmise ja saavutamise maailmas, selline vabadus, kus kõige tähtsam on tähelepanu ja teadlikkus ja oskus teistest inimestest päriselt hoolida ja ohverdada ennast teiste nimel lugematuid kordi kõige ebaseksikamatel viisidel.“ Kui seda mitte lugeda, kas siis jätab publikuna viimase sammu tegemata? Sest sellisel juhul jääb Pääru Oja esituses kõlama Wallace’i monoloogi lõpp: „Ma ei pea jutlust, ma ei räägi moraalist või usust või elust pärast surma. Ma räägin elust enne surma. Sellest, mis on nii oluline ja päris, kogu aeg igal pool meie ümber, et me ei pane seda isegi tähele ja peame endale kogu aeg meelde tuletama: see on vesi see on vesi see on vesi.“ Sellega tuuakse tegelikult lavastuse lõpus sisse teine oluline element, vesi — tule vastand.

K. A.: Nii et siis kõige olulisem on ligimesearmastus? Vähemalt sealt viimasest, kirjaliku teksti lausest jääb selline kristlik mõte kõlama.

H.-L. T.: Ongi puhas kristlik põhimõte. Nii et oleme tagasi kristluse ja kiriku juures.

K. A.: Aga kas see on sinu meelest endiselt iroonia?

H.-L. T.: Ma ei tea. Kui lavastus algas ladinakeelse sententsiga, siis samamoodi ta ka lõpeb. Uksel öeldakse veel kaasa mõte *Memento mori!*, ära unusta, et sa oled surelik. Jeesus ka loobus oma individuaalsusest ja just tänu sellele tõusis uuesti üles, sai surelikust surematuks. Aga nüüd kaevume vist küll sellistesse sügavustesse, milleni autorid ehk ei mõelnudki jõuda.

K. A.: Aga see on hea, et kaevume. See on hea, kui lavastus inspireerib kuhugi sügavustesse kaevuma.

H.-L. T.: *Carpe diem, memento mori!* Kasuta päeva, saa endast üle, tapa endas iniviid, ole teadlik oma surelikkusest, aga armasta ligimest?

K. A.: Ja kuidas armastada ligimest, kui sina ei ole iniviid ja ligimene ka enam ei ole iniviid? Mulle nüüd tundub, et ma tean Reha lavastuse kohta ainult seda, et ma ei tea sellest tegelikult mitte midagi. Kõik tõlgendused jõuavad lõpuks välja mingi vastuoluni. Aga see on lahe — ma ei tahakski siit tegelikult üht konkreetset ideed või sõnumit kaasa võtta. Mulle meeldib mõelda sellest lavastusest pigem kui mänguväljakust, kus etendajad püüavad päriselt publikut mõjutada ja näha, kuidas me reageerime, mis mõjub ja mis mitte. Nad justkui katsetavad, kuidas puudutada inimest ilma teda füüsiliselt puudutamata — mis siis, et me kardame puudutust, nagu ütleb Reha oma esimeses kõnes.

H.-L. T.: See ei olnud klassikaline osavõtuteater, kus publik saab etenduse käiku mõjutada, aga samas andis see võimaluse väga individuaalseks vastuvõtuks. Pidevalt oli vajalik teha mingeid valikuid, kas praktilisi (kas tõmmata tikku või mitte) või intellektuaalseid.

K. A.: Ja üks asi veel, mis mõjus: afektide laupkokkupõrked. Näiteks koht, kus Reha esitab gospellaulu „We Shall Overcome” ja võtab siis relva välja, et õhku tulistada. See laul oli väga võimas ja hingestatud, omamoodi pühalik ja võimeline inimesi ühendama, aga järsku sõitis sinna sisse oht, ehmatus, hirm. Tänu sellele olin ma korraks jälle hästi kohal ja ärkvel, pühalikkuse illusioon purunes. Illusiooni ennetamise ja lõhkumisega tegeldi lavastuses muidugi veel, rõhutati, et „seinad on seinad” ja „lagi on lagi”. Samas, nagu ma enne mainisin, on keeruline mõista, kas Reha on laval päriselt, ilma fiktsionaalse kattevarjuta, või mitte. Aga mis sa arvad, miks nad videot kasutasid? Osalt oli see põhjendatud, aga kas või sellesama lõpumonoloogi võinuks ju ka kohapeal esitada. Jäin mõtlema, kas seegi võis olla puhtpraktiline valik.

H.-L. T.: Kui tulla kiriku metafoori juurde, siis olid nad ju Isa, Poeg ja Püha Vaim. Viimast sümboliseeris siis Pääru Oja video vahendusel.

K. A.: Iseenesest väga põnev tõlgendus, aga kõlab minu jaoks natuke liiga jaburalt. Et kui kaugemale siis selle religiooni teemal ironiseerimisega päriselt minnakse...

H.-L. T.: Võib-olla just selle kiriku metafoori tõttu tekkiski teksti vastuvõtmisel vastuolu. Kas kantslist kuulutatakse mulle tõde või on see kõik puhas teater?

K. A.: Ma teen selle mõtte veel korra „puust ja punaseks“, et ma jälle vastuoluni ei jõuaks. Kui kirikus tegeldakse tõe kuulutamise, siis järelikult püüab ka lavastus, mis kasutab kirikut oma raamistusena, tõe kuulutada või vähemasti viidata sellele. Kui lavastus on aga loomult irooniline, siis viitab ta pigem vastupidisele, ehk siis sellele, et ta ei kuuluta tõe. Vist nii?

H.-L. T.: Jah, täpselt. Selle tõlgendusega ma nõustun.

K. A.: Aga see ironia tõesti ei tulnud vahepeal läbi; kohati jäi mulje, et nad päriselt loevad moraali. Jah, nad võivad ju öelda, et nad ei loe moraali ja et see ei ole jutlus, aga kui nad seda juba ütlevad, siis nad tajuvad küllap ka ise, et asi meenutab ikka väga moraalilugemist. Ja miks see meenutab moraalilugemist — võib-olla põhjusel, et see ongi (tahtmatu) moraalilugemine.

H.-L. T.: *Ceci n'est pas une pipe*. Aga sedasama ambivalentust tekitab ka Reha tugev näitlejaisiksus. Sama efekt tekkis „WhiteWashi“ puhul, milles muidugi oli ka rohkem otsest isiklikkust. Aga üks kunstnikul ole alati õigus tõe kuulutada.

K. A.: Jah, kunstnikul pole ju ometi keelatud moraali lugeda — tehku oma teosega, mida tahab. Iseasi on, kas see avaldab ka soovitud mõju või tekitab publikus hoopis trotsi. Samamoodi pole kunstnikul keelatud olla irooniline, aga iseasi, kas ironia jõuab ka publikule kohale või tekitab ainult segadust. Näiteks võib juba pealkirja „Divide et impera“ minu meelest mõlemat pidi tõlgendada, nii irooniliselt kui ka mitte. Iseenesest kirjeldab ütlus *divide et impera* üsna hästi Reha lavastuse vastuvõttu, sest see lavastus oli polariseeriv. See jagas publiku kaheks — ühed vaimustuvad täielikult, teisi ajab öökima — ja valitses arutelusid. Pean silmas seda, et oma etendumise aegu tuli see lavastus, vähemalt minul, teemaks väga paljudes aruteludes. Juba õhtul pärast etenduse nägemist rääkisin sellest vähemalt kolme nelja inimesega.

H.-L. T.: Eks hea teater peagi panema tagasi mõtlema. Mitte et sa mõtled kõik mõtted juba etenduse ajal ära. Kuna etenduse lõpus ei pakutud tegelikult võimalust plaksutada, vaid saadeti iga vaataja isiklikult ära, surudes talle pihku paber kirjaga „Indiviid ei põle”, siis võib seda lavastust vaadata ka kui rituaalset kogemust, mitte kui teatrit.

K. A.: Nojah, see on jälle viide kirikule.

H.-L. T.: See rituaal tuletas meile kõigile meelde: loobu materiaalistest asjadest, need ei defineeri meid.

K. A.: Seega, indiviid ikkagi ei kao, ükskõik milliseid rituaale sa ka ei läbiks.

H.-L. T.: Energia ei kao, vaid muundub. Me saame muutuda lihtsalt paremateks inimesteks, astuda vastu mandumisele. Jarmo Reha tahab olla meile ikkagi tuletoojaks ja teerajajaks, säilitades sealjuures dekadentliku kannatava kunstniku kuvandi.

K. A.: Väga sobivalt paatoslik punkt sellele arutelule.

Viide:

1 Kaja Kann 2022. Kollane on tegelikult roheline. — Sirp, 3. VI. — <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/teater/kollane-on-tegelikult-roheline/>